

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ В. БРЮСОВА
BRUSOV STATE UNIVERSITY**

**ԲԱՆԲԵՐ
Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
В. БРЮСОВА
BULLETIN OF BRUSOV STATE UNIVERSITY**

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ПЕДАГОГИКА И СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

PEDAGOGY AND SOCIAL SCIENCES

2(55)

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
«ԼԻՆԳՎԱ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2021

**ՌԵՖԼԵՔՍԻՎ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ**

ՆԱՐԻՆԵ ՄԱՏԻՆՅԱՆ

Հիմնաբառեր՝ ռեֆլեքսիա, ինքնառեֆլեքսիա, անձնակենտրոն, փոխներգործուն, ինքնաճանաչում, ինքնաշտկում, ռեֆլեքսիվ պահանջմունք, մանկավարժական պայման, ռեֆլեքսիվ միջավայր, ռեֆլեքսիվ անձ

Սույն հոդվածում քննության են առնվում ուսուցչի ռեֆլեքսիվ կոմպետենցիայի ձևավորման և զարգացման պայմանները և ուղիները, որի կարևոր պայմանը ռեֆլեքսիվ միջավայրի առկայությունն է: Նշվում է, որ ռեֆլեքսիվ միջավայրը ոչ միայն ապահովում է սովորողների համապատասխան գործունեությունը, այլև նպաստում է նրանց մոտ ինքնագործունեություն ծավալելու կարողությունների ձևավորմանը: Համապատասխան վերլուծությամբ հիմնավորվում է այն գաղափարը, ըստ որի՝ ռեֆլեքսիվ միջավայրն անհրաժեշտ պայման է ռեֆլեքսիվ անձի ձևավորման համար: Ընդհանուր գծերով բնութագրվում են ռեֆլեքսիվ միջավայրի կառուցվածքային, գործառական բնութագրերը: Հիմնավորվում է այն դրույթը, ըստ որի՝ ուսուցման անձնակենտրոն, փոխներգործուն մեթոդները հնարավոր է հաջողությամբ կիրառել միայն համապատասխան ռեֆլեքսիվ միջավայրի առկայության պարագայում: Մի կողմից՝ փոխներգործուն տեխնոլոգիաներն արտացոլում են ռեֆլեքսիվ միջավայրի բովանդակությունը, զարգացման դինամիկան, մյուս կողմից՝ ռեֆլեքսիվ միջավայրը նպաստում է նոր արդյունավետ դաստիարակության և ուսուցման մեթոդների ներդրմանը:

Ժամանակակից դիդակտիկայում «ռեֆլեքսիվ միջավայր» հասկացությունը դիտարկվում է որպես «մանկավարժական պայմաններ» հասկացության կարևոր բաղադրիչ: «Մանկավարժական պայմաններ» հասկացությունը սահմանվում է որպես ուսուցման բովանդակության օբյեկտիվ հնարավորությունների, մեթոդների, կազմակերպական ձևերի և նյութական հնարավորությունների ամբողջություն, որն ապահովում է առաջադրված խնդիրներին հասնելու հաջողությունը: Հատկանշական է այն, որ մանկավարժության տեսաբանները և մեթոդաբանները

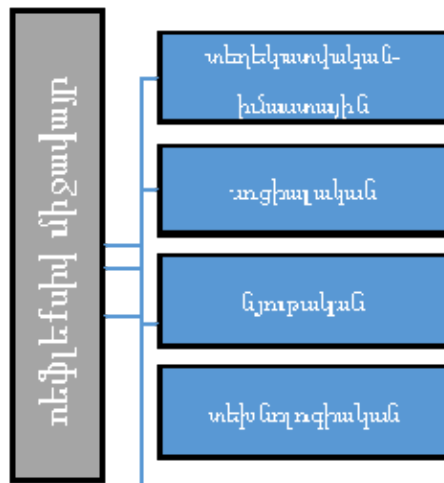
քննության են առնում ուսուցչի մասնագիտական ռեֆլեքսիայի տեսանկյունից դիտվող մանկավարժական պայմանների բարելավման բազում հարցեր: Դա հնարավորություն է տալիս նրանց ներկայացնել կամ տարազատել մանկավարժական պայմանների հիմնական բաղադրիչները: Դրանցից կարելի է առանձնացնել «հատուկ նպատակներով կազմակերպված ռեֆլեքսիվ գործունեությունը, ռեֆլեքսիվ միջավայրի առկայությունը և ռեֆլեքսիվ հանրությունը, ռեֆլեքսիվ գործունեության մեջ ներգրավված անձանց միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունների ակտիվացումը, մասնագիտական ռեֆլեքսիայի զարգացման համար նախատեսված կրթական ծրագրերը» (Аверина 2011: 72-77):

Հետաքրքիր է այն, որ առանց ռեֆլեքսիվ միջավայրի ստեղծման հնարավոր չէ իրականացնել անձնակենտրոն, փոխներգործուն մեթոդներով ուսուցում: Մի կողմից՝ կարելի է այդպիսի միջավայրի տարրեր բացահայտել ցանկացած ուսումնադաստիրակչական գործընթացում, մյուս կողմից՝ այստեղ խոսք է գնում ռեֆլեքսիվ միջավայրի ստեղծման մասին՝ գիտակցաբար կիրառելով համապատասխան տեխնոլոգիաներ, մեթոդներ և միջոցներ: Այն դինամիկ է, և այդ միջավայրում գտնվող անձինք նույնպես ենթակա են այդ միջավայրի ներգործությանն ամենօրյա աշխատանքային ռեժիմում: Պատահական չէ, որ հետազոտողները ներմուծում են «ռեֆլեքսիվ անձ» հասկացությունը, որը ոչ օբյեկտիվ, համապատասխան հասարակական հարաբերությունների արդյունքում ձևավորված նպատակներ է հետապնդում: Այն իր գործունեությամբ արտահայտում է մարդու կողմից սթրեսային, փոփոխական, երբեմն դաժան միջավայրի հակադրվելու սուբյեկտիվ անհրաժեշտությունը: Ռեֆլեքսիան տվյալ միջավայրը և սեփական «ես»-ը ճանաչելու, ներանձնային և միջանձնային հարաբերությունները հասկանալու, տարբեր իրադրություններ, հարաբերություններ /աշխատանքային, ոչ աշխատանքային/ գնահատելու և ինքնագնահատելու գործընթաց է: Ասվածից հետևում է, որ ռեֆլեքսիվ միջավայրում նրա մեջ ներգրավված անձինք տարբեր խնդիրներ լուծելիս, հանդես են գալիս ոչ միայն որպես հետազոտող, այլև ինքնահետազոտող: Նրանք ոչ միայն զբաղված են օրինաչափորեն առաջ եկող սխալների և ծախողումների հայտնաբերմամբ և շտկմամբ, այլև ինքնանճանաչմամբ և ինքնաշտկմամբ: Ռեֆլեքսիվ միջավայրի կարևոր գործառույթներից մեկն անձի մոտ ռեֆլեքսիվ պահանջմունքի ձևավորումն է: Ուսուցիչը պետք է ոչ միայն ընդհանուր պատկերացում ունենա ռեֆլեքսիայի, նրա գործառույթների մասին, այլև պետք է գիտակցի նրա կարևոր գործառույթներից մեկի անհրաժեշտությունը՝ շարունակաբար զարգացնել

ռեֆլեքսիայի և ինքնառեֆլեքսիայի կարողությունները և հմտությունները, ռեֆլեքսիվ կոմպետենցիան:

«Ռեֆլեքսիվ միջավայր» հասկացությունը շրջանառության մեջ է դրվել Ռաստյաննիկովի և նրա համահեղինակների կողմից (Растяжников, Степанов, Ушаков 2002): Համապատասխան գրականության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռեֆլեքսիվ միջավայրը խթանում է ռեֆլեքսիայի ձևավորմանը, ակտիվացնում է մտածողությունը, ձևավորում է պրոբլեմային-կոնֆլիկտային իրադրություններ, երբ սովորողները և մանկավարժները կարողանում են լուծել տարբեր խնդիրներ: Այն ենթադրում է ուսուցման գործընթացի մասնակիցների համագործակցություն և ոչ թե հակամարտություն: Այն ապահովում է համագործակցող կողմերի գործողությունների թափանցիկություն, անկեղծություն, դժվարությունները լուծելու ընթացքում ապրումակցում: Նույն տրամաբանությամբ Կարպովան ներկայացնում է ռեֆլեքսիվ միջավայրի բովանդակային բնութագրերը, ըստ որի՝ ռեֆլեքսիվ միջավայրն ամբողջանում է տեղեկատվական-իմաստային, սոցիալական, նյութական, տեխնոլոգիական բաղադրիչներով (Карпова, Шабалкова 2015: 8-10):

Գծապատկեր 1¹.

Ըստ այդմ, տեղեկատվական-իմաստային բաղադրիչն արտացոլում է մասնագիտական-անձնային նշանակալից տեղեկատվություն: Այդ բաղադրիչը բաղկացած է որոշակի տարրերից՝ հանրամասնագիտական

¹ Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

և առարկայական գիտակարգերից, ֆակուլտատիվ դասընթացներից, ուսումնական պլաններից և ծրագրերից: Սոցիալական բաղադրիչն արտացոլում է, կազմակերպում է հասարակական հարաբերությունները, ծանոթացնում է այդ հարաբերությունների փորձի հետ, օգնում է ձեռք բերել այդ փորձը: Ռեֆլեքսիվ միջավայրի նյութական բաղադրիչը ներառում է շինությունների ճարտարապետությունը, դիզայնը, հաստատության իմիջը, շինության տեղեկատվական առարկայական համալրումը (կահույքը, գրքերը, համակարգիչները, մուլտի տեսահամակարգերը և այլն):

Տեխնոլոգիական բաղադրիչը ներառում է տարբեր ուսումնական գործունեության կազմակերպման նախագծերը և հայեցակարգերը: Կարևորվում է հատկապես ռեֆլեքսիվ միջավայրի գործունային բաղադրիչը, որը ներառում է այնպիսի կարևոր բնութագրեր, ինչպիսիք են՝

- «ուսանողների կողմից սեփական գործունեության կազմակերպումը,
- մասնագիտական առումով նշանակալից տեղեկատվության ընտրության, ռեֆլեքսիայի, յուրացման գործընթացում ուսանողների ուսումնական գործունեության փոփոխական բաղադրամասը,
- գործունեության տարբեր ձևերում ուսանողների մասնակցությունը (նախագծային, կանխատեսող, էվրիստիկ, ռեֆլեքսիվ, որոնողական, արդյունավետ, ստեղծագործական, լսարանային և արտալսարանային),
- գործունեության և ինքնագործունեության տարբեր ձևերի, մեթոդների կիրառում» (Карпова, Шабалкова 2015: 8-10):

Նշված բաղադրիչների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք տրամաբանորեն իրար հետ փոխկապակցված են և դիտարկվում են ուսուցման և դաստիարակության գործընթացի կառավարման, ուսուցման, հետադարձ կապի ապահովման տեսանկյուններից: Ակնհայտ է նշված մոտեցման մեջ այն, որ ռեֆլեքսիան առկա է ուսումնական գործունեության գրեթե բոլոր ձևերում՝ նախագծային, կանխատեսող, էվրիստիկ, որոնողական, ստեղծագործական և այլն: Նկարագրվող մոտեցման մյուս յուրահատկությունն այն է, որ ռեֆլեքսիվ միջավայրը ոչ միայն ապահովում է սովորողների համապատասխան գործունեությունը, այլև նպաստում է նրանց մոտ ինքնագործունեություն ծավալելու կարողությունների ձևավորմանը:

Փաստորեն այստեղ խոսք է գնում ռեֆլեքսիվ գործունեության մասին, որի իրականացման կարևոր նախապայման է ռեֆլեքսիվ միջավայրը: Բելոբորոդովան նույնպես, սահմանելով «ռեֆլեքսիվ-կրթական միջավայր» հասկացությունը, շեշտադրում է ռեֆլեքսիվ

գործունեության դերը: Նա նշում է՝ «Ռեֆլեքսիվ կրթական միջավայրը ներկայացնում է արտաքին պայմանների համակարգ, որը բնութագրվում է սուբյեկտի միջավայրի սոցիալ-հոգեբանական և առարկայական հատկանիշներով և ապահովում է նրա արդյունավետ ռեֆլեքսիվ գործունեությունը, ինչպես նաև անձի համապատասխան որակների կայացումը և նրա հետագա զարգացումը» (Белобородова 2013: 396 – 398): Այս մոտեցման մեջ շեշտադրվում է ռեֆլեքսիվ գործունեության դերն անձի համապատասխան որակների ձեռքբերման և զարգացման գործում: Հեղինակն առանձնացնում է ռեֆլեքսիվ գործունեության իրականացման ինչպես հասարակական, այնպես էլ հոգեբանական գործոնները: Իլյուսովան լուսաբանում է ևս մի հայեցակերպ՝ արժեքանականը: Ըստ նրա՝ «բուհի ռեֆլեքսիվ միջավայրը որպես սոցիալական գործոններով պայմանավորված մանկավարժական գործընթացի և միջավայրի փոխազդող մասնակիցների, նրա հոգևոր և նյութական արժեքների ամբողջություն, նպաստում է սովորողների ռեֆլեքսիվ ունակությունների զարգացմանը» (Хлысова 2011: 51- 52):

Արժեքանական մոտեցումն առանցքային նշանակություն ունի ռեֆլեքսիվ միջավայրի սահմանման տարբեր հայեցակարգերում: Ֆյոդորովան և Ցիգուլևան բացահայտում է ռեֆլեքսիվ միջավայրի առանձնահատկությունները մասնագիտական կրթության հումանացման գործընթացում (Федорова, Цыгулева: 2015):

Անհրաժեշտ է նշել, որ հետազոտողները հիմնականում քննության են առնում ռեֆլեքսիվ միջավայրի ձևավորման և զարգացման հիմնախնդիրը համակարգային մոտեցման տեսանկյունից: Ընդ որում՝ ռեֆլեքսիվ կրթական միջավայրը կարող է դիտարկվել որպես համակարգ, եթե «ունի համակարգայնության երեք պարտադիր հատկանիշ՝ 1) բոլորին միավորում է մի նպատակ /գերնպատակ/, 2) ունի կուռ կառուցվածք (բաղադրիչների առկայություն), 3) բոլոր տարրերն աչքի են ընկնում փոխկապակցվածությամբ և փոխազդեցությամբ (ինքնակազմակերպվածությամբ, զարգացման գործընթացում կառավարելիությամբ)» (Шымакова 2008: 73-74):

Ռեֆլեքսիվ միջավայրն անձի զարգացման պայմանների համակարգ է, որը հնարավորություն է տալիս սոցիալ-հոգեբանական և մասնագիտական ռեսուրսների ինքնահետազոտման և ինքնաշտկման համար: Բիզևան ներմուծում է «ռեֆլեքսիվ-նորարարական միջավայր» հասկացությունը: Ըստ նրա՝ դա մի այնպիսի միաջավայր է, որտեղ խթանվում է համաստեղծագործությունը, պայմաններ են ստեղծվում ընտրության համար, որի արդյունքում փոխվում են սեփական անձի մասին որպես մասնագետի պատկերացումները» (Бизяева 1993: 8):

Ասվածից հետևում է, որ ռեֆլեքսիվ-նորարարական միջավայրը ռեֆլեքսիայի ավելի բարձր մակարդակ է ենթադրում, որը ձևավորվում է նրա մեջ ներգրավված անձանց համատեղ ջանքերով: Ընդ որում, այդպիսի միջավայրում ներգրավվածության աստիճանը շարունակաբար աճում է: Համագործակցությունը դառնում է ուսուցման և ուսումնառության հիմնական եղանակ և մասնագիտական կարողությունների կատարելագործման վճռորոշ պայման:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Аверина М. Н., Педагогические условия развития рефлексивных умений в процессе повышения квалификации учителей//Наука, образование, технологии. Преподаватель XXI век, 2011, N3, с.72-77.
2. Белобородова М.Е., Рефлексивная образовательная среда и ее компоненты // Вектор науки Тольяттинского государственного университета, 2013, № 2 (24), с.396 - 398.
3. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Автореферат дисс., канд. психол. наук. СПб., РГПУ им. А.И. Герцена, 1993, 20 с.
4. Карпова О. Л., Шабалкова Т.Н. Содержательные характеристики актуализации самообразовательной деятельности студентов вуза // Теория и практика физической культуры, 2015. - № 5, с. 8 - 10.
5. Растянников А.В., Степанов С.Ю., Ушаков Д.В. Рефлексивное развитие компетентности в совместном творчестве, М., ПЕР СЭ, 2002, 320 с.
6. Федорова М.А., Цыгулева М.В. Рефлексивная среда как условие гуманитаризации профессионального образования (научный обзор) // Современные проблемы науки и образования. – 2015, №5, Дата обращения 15.03.2021
<http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21852>.
7. Хлусова А.А. Рефлексивная среда как компонент технологии формирования рефлексивной компетентности студентов // Историческая и социально-образовательная мысль.2011, №3, с. 51-55.
8. Шумакова И.А. Понятие «рефлексивная образовательная среда»в философии образования.Научные ведомости No 4 (44) 2008, с.73-74.

REFERENCES

1. Averina M. N. Pedagogicheskie uslovija razvitija reflektivnyh umenij v processe povyshenija kvalifikacii uchitelej//Nauka, obrazovanie, tehnologii. Prepodavatel' XXIvek. - 2011. - #3. - S.72-77.
2. Beloborodova M.E. Refleksivnaja obrazovatel'naja sreda i ee komponenty // Vektor nauki Tol'jattinskogo gosudarstvennogo universiteta. - 2013. - № 2 (24). - S. 396 - 398.
3. Bizjaeva A.A. Refleksivnye processy v soznanii i dejatel'nosti uchitelja: Avtoreferat dis. ... kand. psihol. nauk. SPb.: RGPU im. A.I. Gercena, 1993. - 20 s.
4. Karpova O. L., Shabalkova T.N. Soderzhatel'nye harakteristiki aktualizacii samoobrazovatel'noj dejatel'nosti studentov vuza // Teorija i praktika fizicheskoj kul'tury. -2015. - № 5. -S. 8-10.
5. Rastjannikov A.V., Stepanov S.Ju., Ushakov D.V. Refleksivnoe razvitie kompetentnosti v sovmestnom tvorchestve. - M.: PER SJe, 2002. - 320 s.
6. Fedorova M.A., Cyguleva M.V. Refleksivnaja sreda kak uslovie gumanitarizacii professional'nogo obrazovanija (nauchnyj obzor) // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. - 2015.-№5. Data obrashhenija 15.03.2021 <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21852>.
7. Hlusova A.A. Refleksivnaja sreda kak komponent tehnologii formirovanija reflektivnoj kompetentnosti studentov // Istoricheskaja i social'no-obrazovatel'naja mysl'. 2011. - № 3. - S. 51 -55.
8. Shumakova I.A. Ponjatie «refleksivnaja obrazovatel'naja sreda»v filosofii obrazovanija.Nauchnye vedomosti No 4 (44) 2008, s.73-74.

НАРИНЕ МАТИНЯН - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ РЕФЛЕКСИВНОЙ СРЕДЫ

Ключевые слова: *рефлексия, саморефлексия, эгоцентричный, интерактивный, самопознание, самокоррекция, рефлексивная потребность, педагогическое состояние, рефлексивная среда, рефлексивная личность*

Анализ соответствующей литературы показал, что рефлексивная среда является не только важным условием осуществления эффективной образовательной работы, но и своеобразным показателем уровня учебно-воспитательного процесса. Рефлексивная среда осуществляет разные функции: информационную, оценивающую, диагностическую и

подразумевает сотрудничество участников процесса обучения, а также прозрачность действий, искренность, эмпатию в процессе преодоления трудностей. Выделяются в структуре рефлексивной среды информационно-смысловые, социальные, материальные и технологические компоненты. Принципиально важно то, что личностно-ориентированные, интерактивные методы возможно успешно применять только при наличии рефлексивной среды. С одной стороны, интерактивные технологии отражают содержание, динамику развития рефлексивной среды, с другой стороны, рефлексивная среда способствует внедрению новых, эффективных учебно-воспитательных методов.

NARINE MATINYAN - PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF A REFLEXIVE ENVIRONMENT

Keywords: *reflection, self-reflection, self-centered, interactive, self-cognition, self-correction, reflexive need, pedagogical condition, reflexive environment, reflexive person*

The analysis of the relevant literature shows that the reflexive environment is an important condition for the implementation of effective educational work, but it is also a kind of indicator of the level of the educational process. The reflexive environment performs different functions: informational, evaluating, diagnostic and implies cooperation of the participants in the learning process, as well as transparency of actions, sincerity, empathy in the process of overcoming difficulties. Information-semantic, social, material and technological components are distinguished in the structure of the reflexive environment. It is fundamentally important that personality-oriented, interactive methods be successfully applied only in the presence of a reflexive environment. On the one hand, interactive technologies reflect the content, the dynamics of the development of the reflexive environment. On the other hand, the reflexive environment promotes the introduction of new, effective teaching and educational methods.

Ներկայացվել է՝ 02.04.2021

Գրախոսվել է՝ 01.04.2021

**Երաշխավորվել է ԲՊՀ Մանկավարժության և լեզուների
դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի կողմից՝ 23.04.2021**